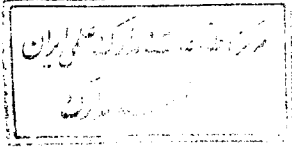

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

دانشکده علوم اداری و مدیریت بازرگانی
پایان نامه تحصیلی برای اخذ درجه دکترای مدیریت
(گرایش مالی)

شناخت قراردادهای تحویل آتی و اختیار معاملات
و ارائه الگویی جهت راه اندازی بازار آنها در ایران

013406

اعضای هیئت داوران :
استاد راهنما: دکتر علی جهان خانی

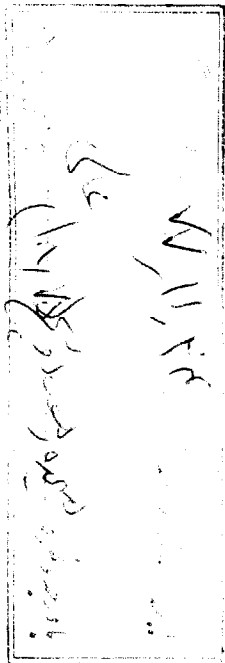
اساتید مشاور :
دکتر بهروز اخلاقی   دکتر حیدر پوریان

اساتید ناظر :
دکتر غلامرضا اسلامی   دکتر ایرج نوروش

نگارش :
محمد هاشم بت شکن

زمستان ۱۳۷۷

۳۹۵۵۴

به پاس تمام زحمتهای و فداکاریها ،

باقلبی سرشار از خضوع

تقدیم به :

پدر و مادر عزیزم

همسر و فرزند فداکارم

برادر و خواهران مهربانم

آقا و خانم هنری

و روح بلند و ملکوتی خواهرم

که همواره رهین محبتهای آنان بوده و هستم

سپاس و تقدیر

«من لم يشكر المخلوق لم يشكر الخالق»

سپاس خداوند متعال را که توفیق طی طریق در وادی علم و معرفت را به من ارزانی فرمود .

وظیفه خویش می دانم از کوشش ها و رهنمودهای مشفقانه و بسیار ارزنده استاد بزرگوارم جناب آقای دکتر علی جهان خانی که باهمت و صبری توصیف ناپذیر در مدت ۲ سال ، بنده را در کلیه مراحل تحقیق و تدوین این رساله یاری نموده و مرا رهین منت خود قرار داده اند ، صمیمانه سپاسگزاری کرده و در رثای ایشان فقط بگویم :

هم مگر پیش نهد لطف شما کامی چند

ما بدان مقصد عالی نتوانیم رسید

همچنین از اساتید محترم مشاور ، جناب آقای دکتر بهروز اخلاقی و جناب آقای دکتر حیدر پوریان که با نظرات تکمیلی خود موجبات بارورتر شدن این پژوهش را فراهم آوردند ، صمیمانه سپاسگزارم .

از راهنمائیهای ارشادی اساتید محترم ناظر جناب آقای دکتر ایرج نوروش و جناب آقای دکتر غلامرضا اسلامی بیدگلی تقدیر و تشکر می نمایم .

در اینجا لازم می دانم از رهنمودهای صمیمانه آقایان مهندس شاهین شایان ، دکتر پرویز عقیلی ، دکتر علی معنوی راد ، دکتر هوشنگ شجری ، دکتر محسن نوربخش تقدیر نمایم . همچنین بر خود واجب می دانم از زحمات کلیه دوستان و آشنایان بالخصوص حاج آقا مهدوی ، دکتر رضا راعی ، دکتر علی بقائی ، دکتر ابراهیم معین ، دکتر مسعود حجاریان و آقای اصغر عارفی سپاسگزاری نمایم .

در پایان از زحمات طاقت فرسای سرکار خانم دوست محمدی که وظیفه تایپ این رساله را عهده دار بوده اند ، صمیمانه قدردانی می شود .

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِیْمِ

اَحَلَّ اللّٰهُ^٣ الْبَيْعَ^٤ وَ حَرَّمَ^٣ الرِّبَا^٤

سوره بقره - آیه ۲۷۶

دل گرچه در این بادیه بسیار شتافت

یک موی ندانست ولی موی شکافت

اندر دل من هزاران خورشید بتافت

آخر به کمال ذره ای راه نیافت

پیش درآمد

سرمایه یکی از حساس ترین عواملی است که تولید از آن تبعیت می کند . این مهم بویژه در کشورهای در حال توسعه از اهمیت بیشتری برخوردار است ، چه از یک طرف ، منابع مالی به میزان کافی در دسترس نبوده و از طرف دیگر بدلیل فقدان بازارهای مالی منسجم ، تجهیز و کانالیزه شدن این وجوه محدود به مجاری تولید ، به راحتی صورت نمی گیرد . امروزه توسعه بازار سرمایه در کشورهای پیشرفته به حدی بوده است که بخش عمده ای از منابع مالی مورد نیاز واحدهای تولیدی و اقتصادی از طریق ساز و کار اوراق بهادار تأمین گشته است . این رقم در ایران (سهم بورس در تشکیل سرمایه) در حدود ۵٪ درصد است .

بازار سرمایه ، نقش بسیار مهمی در نظام مالی کشور ایفا نموده و مثابه پلی است که پس انداز و سرمایه گذاری را به همدیگر متصل و سبب می گردد تا وجوه مازاد یک بخش به بخش اقتصادی دیگری که با کمبود منابع مالی مواجه است ، منتقل گردد .

نگاهی به روند فعالیت بورس تهران در طی سه دهه گذشته ، نمایانگر سهم ناچیز این بازار در تجهیز منابع پس اندازی به طرف مصارف سرمایه گذاری است . در این میان صرف نظر از تنگناهای ساختاری ، مقرراتی و مدیریتی بازار سرمایه ، به نظر می آید عدم تنوع در اوراق بهادار ، یکی از عمده ترین دلایل رکود این بازار است . چه یکی از شرایط کارآمد شدن بازار سرمایه و در نتیجه تخصیص بهینه سرمایه ، وجود اوراق بهادار متنوع است .

با ایجاد تنوع در اوراق بهادار ، بویژه اوراق مشتقه (قرارداد تحویل آتی و اختیار معامله) ، با توجه به درجه ریسک گریزی افراد جامعه ، قسمت اعظم مازاد نقدینگی ، جذب واحدهای تجاری و اقتصادی خواهد شد . یکی از ابزارهای مهمی که می تواند دولت را در امر تهیه و تدوین برنامه و بودجه و بالا بردن درجه اطمینان نسبت به آن ، شرکتهای تولیدی را در اطمینان نسبت به قیمت مواد اولیه و تأمین سرمایه در گردش ، کشاورزان را در امر تأمین نقدینگی فوری و بالاخره سرمایه گذاران را در امر مصونیت نسبت به ریسک و کسب سود کمک نماید ، قراردادهای تحویل آتی و اختیار معامله است .

با عنایت به این مهم ، محقق بر آن است تا با شناسایی کامل این ابزارها و بازارهای آن ، به همراه تجزیه و تحلیل مقایسه ای چند بورس مشتقه دنیا ، الگوی بومی شده متناسب با شرایط ایران ارائه نماید .

فهرست مطالب

صفحه	عنوان مطالب
۱- ۱۷	فصل اوّل : کلیات تحقیق
۱	۱- مقدمه
۳	۲- معامله گران بازار مشتقه
۳	۳- تاریخچه پیدایش
۴	۳-۱- تاریخچه پیدایش بازار معاملات تحویل آتی
۵	۳-۲- تاریخچه پیدایش بازار اختیار معاملات
۶	۳-۳- تاریخچه پیدایش معاملات سلف در ایران
۷	۴- معاملات ابزارهای مشتقه در کشورهای صنعتی
۱۵	۵- معاملات ابزارهای مشتقه در کشورهای در حال توسعه
۱۵	۶- تعریف موضوع
۱۶	۷- ضرورت تحقیق
۱۶	۸- اهداف تحقیق
۱۷	۹- تعریف واژه ها
۱۸- ۱۲۵	فصل دوّم : مرور ادبیات تحقیق
۱۸- ۷۲	بخش اوّل : بازار معاملات تحویل آتی
۱۸- ۲۲	قسمت اوّل : مفاهیم پایه در بازار قراردادهای تحویل آتی
۱۸	۱- مقدمه
۱۹	۲- انواع قراردادهای تحویل آتی
۲۲	۳- به روز کردن وضعیت قرارداد
۲۳- ۷۲	قسمت دوّم : ساختار و نظام معاملاتی بازار قراردادهای تحویل آتی
۲۳	الف - ساختار بازار قراردادهای تحویل آتی
۲۳	۱- الف) نظام تشکیلاتی بازار تحویل آتی
۲۸	ب - مراحل انجام معامله
۲۸	۱- ب) سفارشات معامله
۳۲	۲- ب) اعلان قیمت و سایر اطلاعات
۳۸	۲- ب) اجرای معامله

۴۷	..... ج - مکانیزم تهاتر و ودیعه
۴۷	..... ۱ - ج) تعریف تهاتر
۴۹	..... ۲ - ج) نظام ودیعه در قراردادهای تحویل آتی
۵۸	..... ۳ - ج) حساب مشتری
۶۰	..... ۴ - ج) انواع تهاتر
۶۸	..... ۵ - ج) صورت حساب مشتری
۷۲	..... ۶ - ج) کمیسیون
۷۳ - ۱۲۵	..... بخش دوم: بازار اختیار معاملات
۷۳ - ۱.۳	..... قسمت اول: مفاهیم پایه در بازار اختیار معاملات
۷۳	..... ۱- مقدمه
۷۵	..... ۲- مزایای بازار اختیار معامله
۷۷	..... ۳- انواع اختیار معامله
۷۹	..... ۴- عوامل تعیین کننده ارزش برگ اختیار معامله
۸۵	..... ۵- چرا سرمایه گذاران از برگهای اختیار معاملات استفاده می کنند
۱.۴ - ۱۲۵	..... قسمت دوم: ساختار و نظام معاملاتی بازار اختیار معاملات
۱.۴	..... الف - ساختار بازار اختیار معاملات
۱.۴	..... ۱ - الف) شرایط پذیرش اختیار معاملات در بورس
۱.۶	..... ۲ - الف) سازمان اداری بورس
۱.۹	..... ب - مکانیزم معامله
۱.۹	..... ۱ - ب) نحوه ارائه يك سفارش
۱.۹	..... ۲ - ب) انواع سفارشها
۱۱.	..... ۳ - ب) نحوه اجرای معامله
۱۱۳	..... ج - مکانیزم تهاتر
۱۱۷	..... ۱ - ج) ارائه يك سفارش خنثی کننده
۱۱۸	..... ۲ - ج) اعمال يك اختیار معامله
۱۱۹	..... د - نحوه فعالیت بورس اختیار معاملات

۱۳۶-۱۳۴	..... فصل سوّم : متدلوژی تحقیق
۱۳۶	..... ۱- پارادایم تحقیق
۱۳۶	..... ۲- نوع تحقیق
۱۳۷	..... ۳- روش تحقیق
۱۳۴	..... ۴- قلمرو تحقیق
۱۳۴	..... ۵- منابع اطلاعاتی

فصل چهارم : مطالعه تطبیقی ۱۳۵-۲۱۱

قسمت اوّل : تجزیه و تحلیل قایسه ای ساختار کلان بازارهای مالی ۱۳۵-۱۵۵

۱۳۵	..... ۱- مقدمه
۱۳۵	..... ۲- مدل‌های تئوریک
۱۴۰	..... ۳- بررسی مقایسه ای ساختار کلان بازارهای مالی
۱۴۰	..... الف- فرانسه
۱۴۳	..... ب- انگلیس
۱۴۷	..... ج- ایالات متحده آمریکا
۱۵۳	..... د- مالزی

قسمت دوّم : تجزیه و تحلیل مقایسه ای بورسهای مشتقه ۱۵۶-۲۱۱

۱۵۶	..... ۱- مقدمه
۱۵۷	..... ۲- بورس بین المللی پیمانهای تحویل آتی و اختیار معامله پاریس
۱۷۰	..... ۳- بورس بین المللی پیمانهای تحویل آتی و اختیار معامله لندن
۱۸۵	..... ۴- بورس پیمانهای تحویل آتی شیکاگو
۱۹۷	..... ۵- بورس پیمانهای تحویل آتی و اختیار معامله کوالامپور

فصل پنجم : گزارش شناخت ایران ۲۱۲-۳۱۴

قسمت اوّل : آشنائی با بازار سرمایه کشور ۲۱۲-۲۶۲

۲۱۲	..... ۱- تاریخچه شکل گیری بازار سرمایه ایران
۲۱۳	..... ۲- وضعیت کلی بازار سرمایه ایران
۲۱۴	..... ۱-۲- ساختار بازار سرمایه ایران
۲۲۰	..... ۲-۲- مقایسه عملکرد بازار سرمایه با متغیرهای کلان اقتصادی

۲۲۲	۲-۳- موقعیت بورس تهران در مقایسه با سایر بورسهای جهان .....
۲۲۷	۲-۴- عملکرد بورس اوراق بهادار در آئینه آمار و ارقام .....
۲۳۴	۳- بستر حقوقی - قانونی بازار سرمایه ایران .....
۲۳۴	۳-۱- قانون اساسی .....
۲۳۶	۳-۲- قانون برنامه پنج ساله دوم توسعه اقتصادی .....
۲۴۰	۳-۳- محورهای اساسی برنامه سوم توسعه .....
۲۴۱	۳-۴- قانون مدنی .....
۲۴۳	۳-۵- قانون تجارت .....
۲۴۶	۳-۶- قانون مالیات .....
۲۴۷	۳-۷- قانون بورس .....
۲۵۷	۴- مکانیزمها و عوامل فعال بازار سرمایه کشور .....
۲۵۸	۴-۱- ترتیب اجرای دستورات مشتریان .....
۲۵۹	۴-۲- حق العمل کارگزاری .....
۲۵۹	۴-۲- مکانیسم تسویه معاملات در بورس تهران .....
۲۶۱	۵- ساختار سازمانی بورس اوراق بهادار تهران .....
۲۶۲-۲۸۹	قسمت دوم: آشنائی با نظام مالی اسلام .....
۲۶۳	۱- مقدمه .....
۲۶۳	الف- اختیار معامله و انواع قراردادهای اسلامی مشابه آن .....
۲۶۴	۱- الف) اختیار معامله و بیمه .....
۲۷۰	۲- الف) اختیار معامله و قولنامه .....
۲۷۱	۳- الف) اختیار معامله و بیع العربون .....
۲۷۲	۴- الف) اختیار معامله و بیع .....
۲۷۳	۵- الف) اختیار معامله و حق مالی .....
۲۷۸	ب- قراردادهای تحویل آتی و انواع قراردادهای اسلامی مشابه آن .....
۲۷۹	۱- ب) بیع در فقه .....
۲۸۳	۲- ب) جعاله در فقه و حقوق اسلام .....
۲۸۶	۳- ب) عقد صلح در فقه و حقوق اسلام .....

قسمت سوم: بررسی بازارهای غیررسمی اختیار معاملات و قراردادهای ۳۱۴-۲۹۰

تحویل آتی کشور

- ۲۹۱ ..... ۱- بازار سلف قند تبریز
- ۲۹۳ ..... ۲- بازار غیررسمی طلای آب شده و سکه اصفهان
- ۲۹۶ ..... ۳- بورس غیررسمی طلا و سکه تهران
- ۲۹۹ ..... ۴- بازار سلف ارز
- ۳۰۲ ..... ۵- بازار اختیار معامله زیره سبزوار و نیشابور
- ۳۰۵ ..... ۶- بازار سلف نفت

فصل ششم: تجزیه و تحلیل، ارائه الگو و پیشنهادات ۳۱۶-۳۲۲

قسمت اول: تجزیه و تحلیل شرایط کشور ۳۱۶-۳۲۲

- ۳۱۶ ..... الف - تجزیه و تحلیل وضعیت کلی بازار سرمایه
- ۳۱۶ ..... ب - تجزیه و تحلیل بستر حقوقی - قانونی
- ۳۱۶ ..... ۱- قانون اساسی
- ۳۱۷ ..... ۲- قانون برنامه پنج ساله دوم توسعه
- ۳۱۷ ..... ۳- محورهای اساسی برنامه سوم توسعه طرح ساماندهی اقتصاد
- ۳۱۸ ..... ۴- قانون مدنی
- ۳۱۸ ..... ۵- قانون تجارت
- ۳۱۹ ..... ۶- قانون مالیاتها
- ۳۱۹ ..... ۷- قانون بورس
- ۳۲۱ ..... ج - تجزیه و تحلیل محدودیتهای موجود بازار سرمایه
- ۳۲۲ ..... د - تجزیه و تحلیل بازارهای غیررسمی قراردادهای تحویل آتی و اختیار معامله

قسمت دوم: تجزیه و تحلیل مقایسه ای بورسهای مشتقه ۳۲۵-۳۲۴

قسمت سوم: ارائه الگو ۳۲۳-۳۲۲

- ۳۲۷ ..... ۱- اهداف بازار سرمایه
- ۳۲۸ ..... ۲- اهداف بازار مشتقه
- ۳۲۹ ..... ۳- الگوی بازار مالی
- ۳۳۱ ..... ۴- هماهنگی با سازمان IOSCO

۳۳۱	..... ۵- اصول حاکم بر طراحی بازار مشتقه
۳۳۱	..... ۶- بستر قانون
۳۳۱	..... الف - قوانین پیش نیاز
۳۴۰	..... ب - قوانین ایجاد بازار
۳۴۹	..... ج - مقررات بورس مشتقه
۳۴۹	..... ۷- فعالان بازار ابزارهای مشتقه
۳۵۸	..... ۸- نحوه نظارت در بازار ابزارهای مشتقه
۳۶۴	..... ۹- ساختار بورس مشتقه
۳۶۷	..... ۱۰- پیش بینی زیرساختها و پیش شرطهای لازم
۳۶۷	..... ۱۱- مکانیزم اصلی معاملات ابزار مشتقه
۳۶۷	..... الف - مکانیسم و روش اجرای قراردادهای تحویل آتی
۳۶۹	..... ب - مکانیسم و روش اجرای اختیار معاملات
۳۷۲	..... قسمت چهارم : پیشنهادات

ضمائم

.....	ضمیمه شماره (۱) : لایحه قانونی اوراق بهادار
.....	ضمیمه شماره (۲) : متن قانون ابزارهای مشتقه
.....	ضمیمه شماره (۳) : متن آئین نامه اجرائی بورس مشتقه
.....	۱- فهرست منابع فارسی - کتب
.....	۲- فهرست منابع فارسی - پایان نامه ها
.....	۳- فهرست منابع فارسی - نشریات
.....	۴- فهرست منابع لاتین - کتب
.....	۵- فهرست منابع لاتین - بروشورها و سایر منابع اطلاعاتی

فهرست جداول ، تصاویر و نمودارها

شماره	عنوان	صفحه
۱-۱	سهام بازار بورس در تشکیل سرمایه ملی در کشورهای صنعتی و در حال رشد	۱
۱-۲	حجم بورسهای بین المللی سهام	۱۲
۱-۳	حجم بورسهای اوراق مشتقه اروپا	۱۳
۲-۱	ساختار اصلی يك بازار تحويل آتی	۲۳
۲-۲	نمونه تابلوی اعلانات کامپیوتری بورس شیکاگو	۲۴
۲-۳	نمونه ای از سمبل های موجود در سیستم اطلاعاتی الکترونیکی بورس شیکاگو	۳۵
۲-۴	نمایش سیستم اطلاعاتی الکترونیکی اعلان قیمت	۳۶
۲-۵	قسمتی از صفحه قراردادهای تحويل آتی روزنامه وال استریت	۳۸
۲-۶	سکوی معاملات فرآورده های تحويل آتی	۴۱
۲-۷	علائم دست معاملات	۴۲
۲-۸	سمبل های ماه تحويل	۴۳
۲-۹	يك کارت معامله گر	۴۴
۲-۱۰	يك نمونه درخواست مشتری	۴۵
۲-۱۱	درخت ودیعه	۵۰
۲-۱۲	تسویه مجدد و تغییر ودیعه	۵۶
۲-۱۳	يك قرارداد تحويل آتی اختصاصی	۶۲
۲-۱۴	تسویه مستمر روزانه قرارداد تحويل آتی	۶۳
۲-۱۵	نمونه تأییدیه کتبی	۶۸
۲-۱۶	نمونه صورتحساب خرید و فروش	۷۰
۲-۱۷	نمونه صورتحساب ماهیانه	۷۱
۲-۱۸	عوامل تعیین کننده ارزش اختیار معامله	۸۳
۲-۱۹	برابری پورتهوی سهام - اوراق قرضه با اختیار معاملات سهام	۸۹
۳-۱	مراحل و خلاصه تحقیق	۱۳۳
۴-۱	مدل متمرکز	۱۳۶
۴-۲	مدل غیرمتمرکز	۱۳۷
۴-۳	مدل مختلط	۱۳۸
۴-۴	مدل مختلط	۱۳۸
۴-۵	ساختار کلان بازار مالی فرانسه	۱۴۲
۴-۶	ساختار کلان بازار مالی انگلستان	۱۴۶

فهرست جداول ، تصاویر و نمودارها

شماره	عنوان	صفحه
۴-۷	ساختار کلان بازار مالی آمریکا	۱۵۲
۴-۸	ساختار کلان بازار مالی مالزی	۱۵۵
۴-۹	جدول مقایسه ای مراجع قانونی در بخشهای مختلف بازار سرمایه	۱۵۵
۴-۱۰	ساختار کلان بورس مشتقه فرانسه	۱۶۱
۴-۱۱	نمودار سیکل سفارش در بورس فرانسه	۱۶۵
۴-۱۲	نمودار درخواست ودیعه در بورس فرانسه	۱۶۷
۴-۱۳	فرآیند تحویل فیزیکی در بورس فرانسه	۱۶۸
۴-۱۴	میزان مالکیت کشورهای مختلف در بورس بین النظمی تحویل آتی لندن	۱۷۰
۴-۱۵	ساختار سازمانی LIFFE	۱۷۳
۴-۱۶	خلاصه ای از فعالان بازار	۱۷۵
۴-۱۷	نمودار انجام معاملات	۱۷۹
۴-۱۸	نحوه تهاتر	۱۸۱
۴-۱۹	اتاق تهاتر بعنوان واسطه مرکزی	۱۸۲
۴-۲۰	جریان گزارش دهی به هیئت نظارت	۱۸۴
۴-۲۱	پیمانهای تحویل آتی بر روی کالاهای اساسی	۱۸۶
۴-۲۲	پیمانهای تحویل آتی بر روی فرآورده های مالی	۱۸۷
۴-۲۳	ساختار کلان بازار تحویل آتی آمریکا	۱۹۰
۴-۲۴	ساختار سازمانی بورس معاملات تحویل آتی شیکاگو	۱۹۱
۴-۲۵	فرآیند پردازش معامله	۱۹۳
۴-۲۶	نمودار سیکل اجرای سفارش	۱۹۵
۴-۲۷	ساختار کلان بورس ابزار مشتقه مالزی	۲۰۰
۴-۲۸	ساختار بورس پیمانهای مالی تحویل آتی و اختیار معامله مالزی	۲۰۱
۴-۲۹	انواع عضویت در بورس پیمانهای آتی	۲۰۶
۴-۳۰	انجام سفارش از طرق سیستم معاملاتی الکترونیکی	۲۰۸
۴-۳۱	جدول مقایسه ای بورسهای مشتقه	۲۰۹
۵-۱	ارزش بازار سهام تهران ، نیویورک ، توکیو ...	۲۱۵
۵-۲	حجم کل سهام معامله شده در بورسهای تهران ...	۲۱۶
۵-۳	حجم سهام خریداری شده توسط نهادهای جدید دولتی	۲۱۷